

5 ΑΡΘΡΑ ΑΠΟΨΕΙΣ

- **Ν. Χιωτίνης**
Πολιτική και Πολιτισμός
- **Π. Λύτρας**
Νευρομάρκετινγκ & τουριστικές υπηρεσίες
- **Α. Καμμάς**
CASTRATI - Η μεγάλη θυσία στην τέχνη
- **Ε. Γκλίνου**
η σύγχρονη πορεία και εξέλιξη της ελληνικής
γλώσσας σαν μέσο επικοινωνίας
- **Κ. Παπασταμούλης**
Ο ρόλος του χρώματος
στην αρχαία ελληνική τέχνη και αρχιτεκτονική

Πολιτική και Πολιτισμός

του Ν. Μ. Χιωτίνη*

Στις μέρες μας, ολοένα και περισσότερο, διαπιστώνουμε το πόσο **αυθαίρετες κατασκευές και νοηματοδοτήσεις λέξεων και όρων, μας οδηγούν σε απόλυτες συγχύσεις εννοιών και πρακτικών**. Δεν μπορούμε βεβαίως εδώ παρά να ανατρέξουμε στην μνημειώδη ρήση του κυνικού **Αντισθένης**, πως «**αρχή παιδείας η των ονομάτων επίσκεψις**». Δύο λέξεις που μας έχουν τελευταία αποπροσανατολίσει είναι οι λέξεις πολιτισμός και πολιτική.

Η λέξη πολιτισμός, προερχόμενη από τη λέξη πόλις, καταδήλως σχετίζεται εννοιολογικώς με αυτήν: η «πόλις» χαρακτηριζε βεβαίως τον οικισμό και την κοινωνία που διέμενε σε αυτόν, αλλά εμπεριείχε και το όλο πνευματικό υπόβαθρο στο οποίο αυτά επικάθονταν. Εμπεριείχε με άλλα λόγια τον όλο τρόπο ύπαρξής τους, δηλαδή την όλη υπαρξιακή ή φιλοσοφική θεμελίωσή τους. Ο πολιτισμός βεβαίως δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με αυτή την έννοια της πόλεως. Συνακολούθως, **η πολιτική** ήταν η περί αυτής της πόλεως μέριμνα, η προσπάθεια προώθησης των συλλογικών στόχων των πολιτών της, στους οποίους βεβαίως κύρια θέση καταλάμβαναν

η προώθηση της υπαρξιακής σημαντικής του ανθρώπου και των κοινωνιών. Η ιστορία μάλιστα δείχνει πως αυτό συνιστούσε «το κοινό και το κύριο των λαών» - δανειζόμενοι έκφραση του Σολωμού - και αποτελούσε γι' αυτούς κύριο ζητούμενο, ως αδιαίρετο συστατικό της καθημερινής τους ζωής.

Δυστυχώς όμως, οι ανωτέρω λέξεις αλλοιώθηκαν, με τη συνδρομή βεβαίως της Δύσεως: η δυτική νεωτερική πρόταση περί νοηματοδότησης της Ζωής και του Ανθρώπου, του Κόσμου και της Ιστορίας, πρόταση που συνοψίστηκε στην πρόταση άλλων προτεραιοτήτων ζωής, μετέλλαξε την παλαιά πόλιν σε **citas**, και από κεί ο όρος **civilisation** τον οποίον μεταφέραμε μεταπρατικώς σε **πολιτισμό**¹: παρόλη την αρχική μέριμνα αυτή η civilisation να έχει να κάνει με τον ίδιο τον τρόπο ύπαρξης και προώθησης του όποιου εναπομείναντος φιλοσοφικού υποβάθρου των κοινωνιών, με τον καιρό αυτό εξασθένησε και έτσι σωστά φερόμενοι οι δυτικοί σχεδόν εγκατέλειψαν τον όρο και χρησιμοποιούν τον όρο culture, καλλιέργεια, υπό την έννοια της πνευματικής καλλιέργειας

¹: Τη λέξη Πολιτισμός την εισήγαγε ο Κοραΐς, λήμμα στη Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών, Στέφανου Α. Κουμανούδη. Αναφορά στη «Πολιτισμική Ιστορία» του Pascal Ory, σελ. 12, εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α.Καρδαμίτσα, 2007

*Ο κ. Ν. Χιωτίνης είναι καθηγητής, Διευθυντής της Σχολής Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών

Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (Αύγουστος 1789) | Musée Carnavalet, Παρίσι

των μελών της κοινωνίας. Σημειωτέον μάλιστα ότι ο όρος **culture** προέρχεται από το **culte**, που έχει να κάνει και με έννοιες θρησκευτικές, εξ' άλλου και ο όρος **καλλιέργεια** ετυμολογικώς δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με την καλλιέργεια της γης, αλλά **εμπεριέχει τη λέξη κάλλος και τη λέξη έργον**. Υπάρχει και η λέξη **καλλιέργεια**, επίσης με το συνθετικό κάλλος και το ιερόν, με βαθύτερη βεβαίως σημασία. Εν πάση περιπτώσει σήμερα με έναν **αυθαιρέτως νοηματοδοτημένο «πολιτισμό»**

εννοούμε - στην Ελλάδα - τις «πνευματικές» και «καλλιτεχνικές» πρακτικές, πρακτικές ξεκομμένες από την καθημερινή ζωή και από τους συλλογικούς στόχους των κοινωνιών. Η **δε παλαιά πολιτική έχει εκπέσει σε μια απλή διαχειριστική, κυρίως λογιστική διαχειριστική, των κοινωνιών, των νεωτερικής έμπνευσης και λειτουργίας κρατών**. Αυτή λοιπόν η σημερινή «πολιτική», δεν ενδιαφέρεται παρά δίκην πολυτέλειας ακόμα και με αυτή τη συρρικνωμένη έννοια του πολιτισμού - και δικαίως, γιατί έτσι

συρρικνωμένα αυτός ο πολιτισμός δεν πολυέχει νόημα, **ου μην βλέπεται και αποπροσανατολίζει**. Η αλήθεια είναι πάντως πως το συνθετικό της culture, culte, χρησιμοποιείται στη Δύση και μάλιστα προτασσόταν και προτάσσεται σε επίπεδο πολιτικής - άλλοτε λιγότερο άλλοτε περισσότερο, ενώ το αντίστοιχο, αν μπορούμε να το παραλληλήσουμε, κάλλος, όχι μόνο δεν το χρησιμοποιούμε εμείς καθόλου, αναφερόμενοι στον Πολιτισμό, αλλά και όποτε τον χρησιμοποιούμε αλλοιώνουμε τη σημασία του.

Ο Πολιτισμός με άλλα λόγια, δεν είναι η ζωγραφική, η αρχιτεκτονική, το θέατρο και η μουσική, ή ό,τι άλλο **«καλλιτεχνικό»**². Αυτά δεν αποτελούν παρά εκδηλώσεις του και συμπύκνωσή του ή και τρόπο προώθησής του, δεδομένου της συν-κινητικής ιδιότητάς τους. Ούτε Πολιτισμός είναι, λ.χ., η ευγένεια στις διαπροσωπικές σχέσεις ή η ποιότητα των οικιακών σκευών και των αυτοκινήτων, που δεν αποτελούν και αυτά παρά εκφράσεις του, όντας εκφράσεις των προτεραιοτήτων της ζωής μας. **Πολιτισμός είναι ο τρόπος με τον οποίον υπάρχουν και θεωρούν πως υπάρχουν οι κοινωνίες, είναι το υπαρξιακό πεδίο αναφοράς τους, είναι η φανταστική θέσμισή τους** - για να θυμηθούμε τον **Καστοριάδη**³ - που τελικώς όμως πρόκειται

για τη φιλοσοφική τους θέσμιση ή θεμελίωση, απ' όπου προκύπτουν οι συλλογικοί και οι ατομικοί στόχοι και οι προτεραιότητες της καθημερινής ζωής. Το ότι οι προτεραιότητες της καθημερινής ζωής προκύπτουν από αυτό το συλλογικό φαντασικό ή τη φιλοσοφική μας θεμελίωση, έχει αρκούντως αναλυθεί και καταδειχθεί. Ο ίδιος ο Marx, π.χ., διαβεβαίωνε πως ο Απόλλων των Δελφών ήταν στη ζωή των Ελλήνων μία δύναμη τόσο πραγματική όσο και οποιαδήποτε άλλη, η δε υποτιθέμενη «πραγματική» Οικονομία εξαρτάται καταδήλως από την οντολογική θεμελίωση των κοινωνιών: η περίφημη **Πολιτική Οικονομία εξαρτάται από την ανθρώπινη συμπεριφορά**, που έχει πρωτίστως να κάνει με τις προτεραιότητες της ζωής των ανθρώπων, των αναγκών τους και των επιθυμιών τους, που διαμορφώνονται από σημασίες φαντασικές - σημασίες που προέρχονται από την υπαρξιακή τους στάση απέναντι στη ζωή - και αυτό τουλάχιστον εξ' ίσου με τις όποιες «πραγματικές» ανάγκες, επιθυμίες και προτεραιότητες.

Η ιστορία αποδεικνύει ότι η ιστορία των κοινωνιών, των συγκρούσεων και των κάθε είδους εξελίξεων ταυτίζεται με την ιστορία των Πολιτισμών, με την έννοια που δώσαμε παραπάνω στον όρο αυτόν. Αυτό δε, δεν αφορά μόνο στις αρχαίες κοινωνίες, όπου και είναι κατάδηλον. Οι νεώτερες κοινωνίες

²: Μία προσεκτική εξέταση της ιστορίας μας διαβεβαιώνει πως αυτή η Τέχνη υπήρξε κατ' αρχήν και κατ' εξοχήν δια-Κοσμική πράξη με την πυθαγορειανή έννοια του όρου, που συνδεόταν με την αρμονική διάταξη του Κόσμου ή Σύμπαντος, υπήρξε καθοριστική εικόνα της αέναης γενετικής της Ιστορίας πλανώμενης και περιπλανώμενης, όπως θάλεγε ο Αξελός, αναζήτησης του νοήματος, αν όχι και της προϋπόθεσης, του ίδιου του βίου των ανθρώπων. Ο Αξελός μάλιστα χαρακτηρίζει ευστόχως την Τέχνη ως «συνιστώσα του Κόσμου και βασικό συμμετοχο στο μεγάλο Παιχνίδι του Κόσμου». Υπήρξε πάντοτε η Τέχνη η Εικόνα της Κοσμικής παρουσίας του Ανθρώπου, υπήρξε πάντοτε ένα από τα κύρια μέσα του στην ζωτική γι' αυτόν αναζήτηση υπαρξιακής ταυτότητας, στην ζωτική γι' αυτόν αναζήτηση επέκτασης της χωρικής και χρονικής του εμβελείας, στην ζωτική γι' αυτόν αναζήτηση Κοσμικής και Ιστορικής υπόστασης. Αλλά όχι μόνον αυτή: Η φιλοσοφία, η πολιτική, τα μαθηματικά και ό,τι άλλο αποκαλούμε σήμερα επιστήμη, αυτήν την ιδέα είχαν ως κεντρικό σημείο αναφοράς τους. Η μεγάλη σύγχυση που κατατρέπει την Τέχνη, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνας ως τις μέρες μας, σύγχυση καταδήλως ολοένα αυξανόμενη, οφείλεται σαφώς στην βίαιη αυτονομήσή της, στην βίαιη αποκοπή της από τις καθημερινές ανάγκες του ανθρώπου. Οι φιλόσοφοι της εποχής εκείνης πρωτοστάτησαν, συνέπραξαν ή εν πάσει περιπτώσει προθύμως επικύρωσαν και προσεχώρησαν, σε μία ιστορικά λανθασμένη θεώρηση του τρόπου και του ρόλου ύπαρξης κάποιων μέχρι τότε δραστηριοτήτων του ανθρώπου που εφεξής αυθαιρέτως ονόμασαν τέχνη, στα πλαίσια ενός ιστορικά πρωτόγνωρου και αυθαίρετου διαχωρισμού τέχνης και τεχνικής, τέχνης και γνώσης, τέχνης και επιστήμης. Ν. Χιωτίνης, «Η Τέχνη ως Κιβωτός Πολιτισμού. Η Ιστορικότητα του Νεοελληνικού Παραδείγματος», Περιοδικό ΙΝΔΙΚΤΟΣ Τεύχος 17, Αύγουστος 2003.

³: Καστοριάδης Κορνήλιος, «Η φαντασική θέσμιση των κοινωνιών», εκδ. ΚΕΔΡΟΣ 1981

και τα νεωτερικά έθνη-κράτη, συγκροτήθηκαν στηριζόμενα σε τέτοιου είδους φιλοσοφικές ή αν θέλετε σε αντίστοιχης σημασίας «νοηματικά και πολιτισμικά συστήματα» - για να θυμηθούμε τον **M. Weber**⁴, που πρώτος αμφισβήτησε τον επικρατούντα «θετικισμό και οικονομισμό» στην πολιτική κοινωνιολογία τη δεκαετία του '60 και αυτή η αμφισβήτηση ενισχύεται ολοένα και περισσότερο τα τελευταία χρόνια. Η Ευρώπη, π.χ., οφείλει την ύπαρξή της ως κοιτίδα ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας, στο χριστιανισμό και στο όνομα αυτού προσπάθησε να απλωθεί στον κόσμο όλο, έκανε και πολέμους γι' αυτό. Λαοί που στερούντο πολιτισμικής Παράδοσης, για να μπορέσουν να συγκροτηθούν ως κράτη, δανείστηκαν πολιτισμικές βάσεις από άλλους λαούς - π.χ. ο αμερικανικός λαός στηρίχτηκε σε χριστιανικές διδασκαλίες και σε αρχαιοελληνικές παρακαταθήκες, κ.ο.κ - ασχέτως του πως αυτά ερμηνεύτηκαν ή χρησιμοποιήθηκαν. Οι κοινές πολιτισμικές παραδόσεις είναι προφανές ότι και σήμερα βρίσκονται πίσω από οικονομικές ή άλλου είδους συμμαχίες και συνασπισμούς κρατών και λαών και εξακολουθούν να βρίσκονται εμφανώς ή αφανώς πίσω από κάθε είδους συγκρούσεις. Οι προσπάθειες του κατά το μάλλον ή ήττον επικρατούντος, μέχρι τώρα, δυτικού Πολιτισμού να επιβληθεί παγκοσμίως όχι μόνον απέτυχε, αλλά όπου «εκσυγχρονίστηκαν», δηλ. εκδυτικοποιήθηκαν, από υλικής απόψεως, χώρες τρίτου κόσμου και μάλιστα χώρες με βαθιά πολιτισμική παράδοση, πέτυχε το αντίθετο. Συνετέλεσε στην ενδυνάμωση των τοπικών

αυτών πολιτισμικών παραδόσεων, απολύτως αντίθετη έως εχθρική με την δυτική πολιτισμική πρόταση και αυτό με παρενέργειες: ενδυνάμωση ή και δημιουργία φονταμενταλισμών, με τις συνέπειες που όλοι γνωρίζουμε. Ο γνωστός μας **S. Huntington**, ένας από τους επιφανείς θεωρητικούς της αμερικανικής γεωπολιτικής στρατηγικής, στα περίφημα κείμενά του «**Η σύγκρουση των πολιτισμών**» και «**Η Δύση μοναδική όχι οικουμενική**»⁵ αναλύει πως η πολιτισμική ταυτότητα θα είναι όλο και περισσότερο σημαντική στο μέλλον και ο κόσμος θα διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των επτά ή οκτώ - κατά τη γνώμη του - μεγαλύτερων **πολιτισμών**⁶. Δεν συμφωνούμε με αυτήν την **καταμέτρηση**⁷, αλλά σημασία έχει πως **επισημαίνει την καθοριστική σημασία των πολιτισμών στην εξέλιξη των κοινωνιών και των κρατών, στην εξέλιξη της Ιστορίας**. Άλλωστε και ο ίδιος ο **Foukoyama** εγκατέλειψε την θεωρία περί τέλους της Ιστορίας, διαπιστώνοντας πως αυτή θα έχει ως κύριο πεδίο εξέλιξής της την Ανατολή. Όπως δε μας αναλύει ο Γ. Καραμπελιάς, «η σημερινή άνοδος του Huntington στο παγκόσμιο στερέωμα αποτελεί έκφραση της μετατόπισης της Δύσης από το τέλος της Ιστορίας του Foukoyama και την παγκόσμια νίκη του δυτικού ανθρώπου-εμπορεύματος, στη λογική της **Δύσης-Φρούριο**⁸», μετακίνηση που ολοκληρώθηκε την 11^η Σεπτεμβρίου 2001. Όμως τελευταία η Δύση δείχνει άλλη στάση προς την Ανατολή, κάτι το οποίο είχε επίσης προταθεί από τον Huntington - δεν είναι όμως του παρόντος να ασχοληθούμε

⁴: Bertrand Badie, «Κουλτούρα και Πολιτική», Εκδ. Πατάκη, 1993

⁵: Huntington S., «Η σύγκρουση ανατολής-δύσης», Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1998

⁶: Εννοεί τον δυτικό, τον κομφουκιανό, τον ιαπωνικό, τον ινδουιστικό, τον σλαβο-ορθόδοξο, τον λατινοαμερικανικό και πιθανώς τον αφρικανικό πολιτισμό.

⁷: Ως πηγή της εξέλιξης της Σκέψης και της εξέλιξης των Πολιτισμών, θεωρούμε την Ελληνική Πολιτισμική πρόταση και τον Κομφουκιανισμό.

⁸: «Η σύγκρουση ανατολής-δύσης», Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1998

με την παρουσίασή του. Απλώς επισημαίνουμε πως η νέα γεωπολιτική στρατηγική της «Δύσεως» ξεκινά από την αναγνώριση της σημασίας των Πολιτισμών και με βάση αυτήν την αναγνώριση σχεδιάζει την Πολιτική της. Αναφερόμαστε κυρίως στην πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών, εκφραζόμενη τελευταία δυναμικά από τον Obama, αλλά και της Γαλλίας, που επιδιώκει αυτό που πάντοτε επεδίωκε: ηγετικό πολιτισμικό ρόλο στην Ευρώπη, κάτι που αποτελεί κεντρικό ζητούμενο της πολιτικής της. Ομοίως όμως λειτουργούν και οι πολιτικές των άλλων μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών. Δεν αναφέρομαι στην Άπω Ανατολή που, διαφοροποιούμενη από τα δύο θεωρούμενα από τη Δύση κύρια μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης, του κρατισμού και του φιλελευθερισμού, κινείται σε έναν τρίτο δρόμο, αυτόν που εδράζεται πάνω στις πολιτισμικές της παραδόσεις. Βεβαίως είναι και τα ισλαμικά κράτη, που «εκσυγχρονίζόμενα», αντί να εκδυτικοποιηθούν πολιτισμικά, ανέσυραν την απωθημένη από την υλική τους μιζέρια ιδιοπροσωπία τους, την προέταξαν, την ανέπτυξαν περαιτέρω και με αυτήν πορεύονται. Πολιτισμική πολιτική κάνει τελευταία και η Τουρκία, που εγκαταλείπει την κεμαλική εμμονή στη συγκρότηση ενός νεωτερικής εμπνεύσεως έθνους - κράτους - άλλωστε αυτά έχουν πλέον δείξει τα όριά τους - και περνά στην πολιτική Νταβούτογλου, που δίνει έμφαση στον ισλαμικό πολιτισμό και έτσι επιχειρεί να αναχθεί σε μεγάλη «διαμεσολαβητική» δύναμη **Ανατολής-Δύσης**⁹. Παρότι τα παραπάνω τα αναφέραμε κυρίως ενδεικτικώς, **οφείλουμε να τονίσουμε την απίστευτη αδιαφορία που δείχνουν στον Πολιτισμό** - με τον Πολιτισμό στην πραγματική έννοια του όρου - **οι σημερινοί Έλληνες**

πολιτικοί και συνακολούθως η ελληνική κοινωνία, δεδομένης της πλύσης εγκεφάλου που αυτή δέχεται πανταχόθεν και δεν υπερβάλλουμε καθόλου χρησιμοποιώντας αυτές τις λέξεις. Πρώτ' απ' όλα, δηλ. σε ένα πρώτο επίπεδο θεώρησης των πραγμάτων, ο Πολιτισμός είναι αυτός που καθορίζει τους συλλογικούς και ατομικούς στόχους και προτεραιότητες. Υπόσχονται, π.χ. και ανταγωνίζονται - δήθεν - οι πολιτικοί μας, με στόχο την υφαρπαγή δια μιας δήθεν ψηφοφορίας - για αύξηση μισθών κατά μερικά ευρώ, ενώ από δίπλα διαφημίζεται ο πάμπλουτος ιδιοκτήτης νησιού, που το κέρδισε παίζοντας λόττο. Όταν προτεραιότητα της ζωής είναι η πολυτελής ζωή, σπρώχνεται ο έχων αυτό ως προτεραιότητα της ζωής του να δαπανήσει πολλαπλάσια συμμετέχοντας στον κρατικό τζόγο. Βεβαίως δεν νοιάζεται, γιατί του το αποκρύπτουν, για το ποσοστό που παρακρατά το κράτος, που είναι πολλαπλάσιο από το κέρδος των ιδιωτικών καζίνο. Όμως με έναν άλλο Πολιτισμό, θα λυνόταν και το δημοσιονομικό πρόβλημα: ο Γκάντι είχε πει **«αν ζήσετε απλά, άλλοι απλά θα ζήσουν»**. Το κράτος όμως - που ελέγχεται και οργανώνεται από τους πολιτικούς - προπαγανδίζει νησιά και κόττερα ως εχέγγυα της ευτυχίας και της «επιτυχίας».

Αν πάμε όμως λίγο βαθύτερα, θα πρέπει να νοιώσουμε όλοι βαθιά θλίψη, διαπιστώνοντας ότι οι πολιτικοί μας - μάλλον και 'μείς μαζί - αγνοούμε ή έστω παραβλέπουμε, ότι **η ίδια η ύπαρξη της Ελλάδος, της νεώτερης Ελλάδος, οφείλεται στην Πολιτισμική της Παράδοση** ή αν θέλετε σε αυτό που η Δύση θεωρούσε, ως τέτοια, οφείλεται σε αυτά που η Δύση πρόσμενε, ίσως και να εξακολουθεί να προσμένει, από αυτήν.

⁹: Β. Μαρκεζίνης, «Ορατοί οι κίνδυνοι στα εθνικά θέματα» και «Η Ελλάδα και το φαινόμενο Αχμετ Νταβούτογλου» άρθρα στην εφημ. ΕΘΝΟΣ, αναρτημένα στο ΕΘΝΟΣΟΝLINE, Χρ. Πανναρά «Η πρόκληση Νταβούτογλου», άρθρο εφημ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗΣ, αλλά και για πολιτική Τουρκίας: Γ.Καραμπελιάς «Η κοινωνική βάση του νέο-οθωμανισμού» και «Νέο-οθωμανισμός και Ελληνισμός» περ. ΑΡΔΗΝ τ.72 και Στ. Κωσταντινίδης «Νέο-οθωμανισμός: έννοια κλειδί για την κατανόηση της σημερινής Τουρκίας», περ. ΑΡΔΗΝ τ.72

Ρήγας Φεραίος (1757 -1798)

Η **Ιδέα του Νέου Ελληνικού Κράτους** προέκυψε από μία εκπληκτική σύζευξη νεωτερικότητας και Ελληνικής Παράδοσης όπως αυτή σχηματοποιήθηκε σε πολιτική πράξη από το **Ρήγα**. Η Ευρώπη ήδη από τα τέλη του 18^{ου} και κυρίως σ' όλο τον 19^ο αιώνα - και ακόμα περισσότερο στον 20^ο - βιώνει τα αδιέξοδα της νεωτερικής νοηματοδότησης του Ανθρώπου και του νοήματος της Ζωής. Από τότε μέχρι τις μέρες μας, βιώνει το σταδιακό θάνατο της ψυχής και της ελευθερίας, τις συνέπειες δηλ. της κυριαρχίας του λεγόμενου «ορθολογισμού», που κατέπεσε σε καθαρά εργαλειακό ορθολογισμό στην υπηρεσία του **παραγωγισμού** και της κατανάλωσης, που κυριάρχησαν ως τα νέα δόγματα που είναι τα μόνα που εκφράζουν την έννοια της προόδου και της ευτυχίας. Ως αντιστάθμισμα λοιπόν αυτής της επικρατούσης κατά τον 18^ο αιώνα δυτικής νεωτερικής νοοτροπίας, δηλ. δυτικής πολιτισμικής πρότασης, ως αντιστάθμισμα «της πρώτης απογοήτευσης του κόσμου», όπως ονόμαζε ο Καστοριάδης την απογοήτευση

που προήλθε από την **οπισθοχώρηση των θρησκειών**¹⁰, δηλ. των παλαιότερων οντολογιών ή φιλοσοφικών θεμελιώσεων ή θεσμίσεων των κοινωνιών, **θα εμφανιστεί ο λεγόμενος ρομαντισμός**. Θα εμφανισθεί ως **προϋπόθεση για την ίδια την επιβίωση του Ανθρώπου**, «απέναντι σε μία ξέφρενη μεγαμηχανή την οποία πλέον δεν κατευθύνει κανένας, μήτε καν ο τρελός μηχανοδηγός του **βωβού κινηματογράφου**¹¹». Αυτός ο ρομαντισμός του 19^{ου} αιώνα, ως το μόνο απελευθερωτικό κίνημα στην Ευρώπη απέναντι στην καταδυναστευση της ανθρωπότητας από τον νεωτερικό εργαλειακό ορθολογισμό, θα προσπαθήσει να ανακαλύψει τις χαμένες αξίες της ανθρώπινης ύπαρξης στις παλιές οντολογίες, μέσα στα διασωθέντα ήθη, στα έθιμα και στην Τέχνη των λαών, μέσα στις πρωτόγονες κοινωνίες, μέσα στα ενδότερα της ανθρώπινης ψυχής, μέσα στις οικουμενικής αξίας τοπικές παραδόσεις, θέτοντας εκ νέου ερωτήματα αφορούντα στην ίδια την υπαρξιακή διάσταση του Ανθρώπου.

Από τα τέλη έτσι του 18^{ου} αιώνα, η Ευρώπη αρχίζει να επαναξιολογεί την Ελληνική Παράδοση, με έμφαση σ' αυτήν της Αρχαίας Ελλάδας και να προστρέχει σε αυτήν. Ο ιδιοφυής τότε Ρήγας, κινείται επιλεκτικά μεταξύ ευρωπαϊκού Διαφωτισμού - καθ' όσον ως προς τη δημιουργία και λειτουργία του κράτους ακολούθησε τα παραδείγματα της Γαλλικής Επανάστασης - και «ρομαντισμού», όπως αυτός τότε ετίθετο, αλλά κυρίως με **βαθιά πίστη στην αξία της Ελληνικής Παράδοσης**. Πρότεινε τη δημιουργία Ελληνικού Κράτους συνταγματικά αλλά και φιλοσοφικά θεμελιωμένου: στο Σύνταγμα του προβάλλει έναν τύπο άμεσης Δημοκρατίας αρχαιοελληνικής και ρουσοϊκής εμπνεύσεως και προτείνει τη δημιουργία μιάς Επικράτειας όπου περιλαμβάνεται «ο λαός απόγονος των Ελλήνων,

¹⁰: Καστοριάδης Κορ., Κοινωνία χωρίς μνήμη, συνέντευξη στην εφημ. ΝΕΑ 10/8/1993.

¹¹: Γ.Καραμπελιάς, «Ο Ρομαντισμός στον αντίποδα της νεωτερικότητας», Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2002

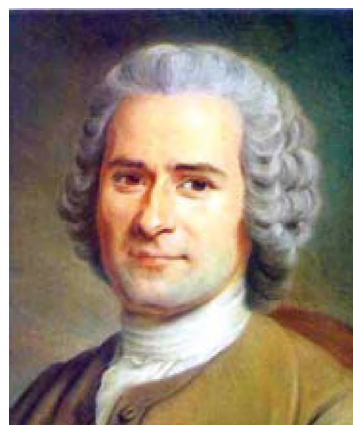
όπου κατοικεί την Ρούμελην, την Μικράν Ασίαν, τας μεσογείους νήσους, την Βλαχομπογδανίαν, αλλά και όλους όσους στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού...». Η Επικράτεια αυτή ενοποιείται με την συνέργεια θεσμών που εμψυχώνει ο «Ελληνισμός», με μέσα γι' αυτό την **καθιέρωση της Ελληνικής ως επίσημης γλώσσας** και την υποχρεωτική διδασκαλία της στην εκπαίδευση και συνάμα με την **διαρκή αναφορά στον «Ελληνικόν Τόπον» και την «Ελληνικήν Γήν».**

Πρόκειται περί παραδείγματος οικουμενικής αξίας, καθόσον θεμελιώνει μία μετανεωτερική κοσμοθεωρητική πρόταση, πρόταση ιδιαίτερα πολύτιμη σήμερα, που γίνεται ολοένα και περισσότερο εμφανής η χρεωκοπία του κοσμοθεωρητικού προτάγματος της νεωτερικότητας, πρόταση ιδιαίτερα πολύτιμη στο σημερινό κόσμο της σύγκρουσης των φονταμεταλισμών ένθεν κακειθεν μιας αμήχανης ηπείρου, μιας ηπείρου κατά τα φαινόμενα αδύναμης πλέον να παρέμβει στην Ιστορία. Αυτή η εμμονή συνοψίζεται στην άποψη-οικτιρμό, που συχνά ακούγεται, πως **«ακόμα οι Έλληνες αναζητούμε την ταυτότητά μας ανάμεσα στο δυτικό παράδειγμα και την τοπική Παράδοση, ανάμεσα στο Λόγο και το Βίωμα».** Μα αυτή ακριβώς η **σύζευξη και συμπόρευση**, αποτελεί το Ελληνικό παράδειγμα του 19^{ου} αιώνας και θεμελιώνει την **Πολιτιστική Πρόταση της Νέας Ελλάδας.** Αυτό είναι ένα ζήτημα που παλαιότερα στην Ελλάδα αποτελούσε θέμα γόνιμων συζητήσεων και αναφορών, οι εφημερίδες μέχρι μιας εποχής - μέχρι ίσως και τη δεκαετία του '60 - συναγωνίζοντουσαν σε πολιτιστικά θέματα, που όμως πρώτοι οι πολιτικοί εγκατέλειψαν και τώρα πια αγνοούν πλήρως.

Το έλλειμμα αυτό της νεοελληνικής πολιτικής ή «πολιτικής», καθίσταται τραγικό, σήμερα που τα ζητήματα του Πολιτισμού διεθνώς καταλαμβάνουν το κεντρικό πεδίο, την κεντρική

αναφορά, το κεντρικό ζητούμενο και το κεντρικό εργαλείο της Πολιτικής. Είναι π.χ. εμφανής η πολιτική Νταβούτογλου, είναι επίσης εμφανής η στροφή της πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών, προβλεφθείσα στις εκθέσεις - προτάσεις Huntington, είναι εμφανής η πολιτική των **μεγάλων τουλάχιστον ευρωπαϊκών κρατών που έχουν θέσει τον Πολιτισμό στην κύρια ατζέντα τους.** Είναι εμφανές πως βρισκόμαστε σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλέον γίγνεσθαι, όπου το θέατρο της Ιστορίας μετατοπίζει στην Ανατολή την κεντρική του σκηνή - π.χ. οι ανακοινώσεις του ΥΠ.ΕΞ. της Κίνας γίνονται μόνο στα κινεζικά. Στην Ελλάδα οι πολιτικοί είτε είναι εκτός τόπου και χρόνου, είτε δείχνουν πως είναι εκτός τόπου και χρόνου: και οι δύο παραπάνω περιπτώσεις αποδεικνύουν **το πολιτικό μας αδιέξοδο και το άδηλο μέλλον μας.**

(Τα παραπάνω γράφτηκαν στις αρχές Οκτωβρίου 2009. Οι τελευταίες πολιτικές εξελίξεις, καθώς και ο τρόπος που αυτές έγιναν, ίσως να οφείλονται σε κάτι σοβαρότερο από τα «δημοσιονομικά» μας - μέλλει να δούμε τη συνέχεια. Οι φιλοδοξούντες να διαδραματίσουν έτσι μελλοντικό πολιτικό ρόλο, ας δουν τα πράγματα λιγότερο επιφανειακά απ' ό,τι έκαναν μέχρι τώρα και ας αρθρώσουν γι' αυτό ανάλογο πολιτικό λόγο). ☑

Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

N Νευρομάρκετινγκ & τουριστικές υπηρεσίες

μία νεωτεριστική προσέγγιση
της τμηματοποίησης της τουριστικής αγοράς

του Π. Λύτρα*

Εισαγωγικά

Εδώ και μία εικοσιπενταετία περίπου η έρευνα και η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν και προέρχονται από το σύνολο των διεργασιών του ανθρώπινου εγκεφάλου προκάλεσαν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον πολλών και διαφορετικών επιστημόνων, που εντρυφούσαν τόσο στις παρυφές των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών όσο και κυρίως στην ιατρική μέσω της αποκαλούμενης «νευροεπιστήμης» («Neuroscience: the science of the Brain», 2006)¹. Σειρά επιστημόνων που ανήκουν στην κοινωνιολογία, στην ψυχολογία, στην ανθρωπολογία, στο μάρκετινγκ και άλλους επιστημονικούς κλάδους, αξιοποιώντας τις γνώσεις και τα δεδομένα των φυσιολογίας, της νευροφυσιολογίας, της ψυχοφυσιολογίας καθώς, και τις δυνατότητες των νέων ιατρικών τεχνολογιών, προσπάθησαν στο πλαίσιο της διερεύνησης της καταναλωτικής συμπεριφοράς, να την ερμηνεύσουν και να την επεξηγήσουν.

Το Νευρομάρκετινγκ

Επειδή, ούτε ο χώρος αυτής της έκδοσης ούτε η τελική στόχευση του παρόντος άρθρου είναι η καθ' όλα ενδιαφέρουσα αλλά και εκτεταμένη έρευνα του ανθρώπινου εγκεφάλου και τα

μοντέλα των νοητικών λειτουργιών στις νευροεπιστήμες και την ψυχολογία (τα οποία έχουν αναπτυχθεί μέσα στον προηγούμενο αιώνα² σχετικά με την αντανάκλαστική συμπεριφορά, την αξιοποίηση των διεργασιών των δύο εγκεφαλικών ημισφαιρίων, τη σύνδεση δομής και λειτουργίας και των αισθητικών ερεθισμάτων, τις διάφορες νευροφυσιολογικές θεωρίες, τις μπιχέιβιοριστικές θεωρίες, κ.ο.κ.), επιχειρώ απευθείας την εισαγωγή στο κυρίως θέμα.

Το «νευρομάρκετινγκ» και η όλη ανθρώπινη συμπεριφορά σε σχέση με τις συναλλαγές και την κατανάλωση γρήγορα κέντρισε το ερευνητικό ενδιαφέρον, ως πεδίο μελέτης των αντιδράσεων, που προκαλούν στον ανθρώπινο εγκέφαλο τα διάφορα επιμέρους ερεθίσματα. Τελικός στόχος είναι ο καταγραφή των αιτίων, για τα οποία οι καταναλωτές παίρνουν συγκεκριμένες καταναλωτικές αποφάσεις και σε ποιο σημείο του εγκεφάλου εντοπίζονται αυτές επακριβώς μέσα από τη χρήση της λειτουργικής απεικόνισης μαγνητικού συντονισμού (fMRI)³. Στην Ελλάδα, η ανάπτυξη του «νευρομάρκετινγκ» ως μεθόδου καταγραφής των πραγματικών προτιμήσεων του κοινού για την επιλογή συγκεκριμένων προϊόντων απέναντι σε άλλα σε πραγματικό

*Ο κ. Π. Λύτρας είναι καθηγητής στο τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων του ΤΕΙ-Α

χρόνο, βρίσκεται σήμερα ακόμη στα «σπάργανα» σε όλους τους τομείς ανάλυσης των λειτουργιών του μάρκετινγκ.

Επί ενός τέτοιου θέματος η επιστημονική, η επιστημολογική, η τεχνολογική και η κοινωνική διχογνωμία δε θα μπορούσαν να λείψουν. Δεν είναι λίγοι εκείνοι, που αντιμετωπίζουν το «νευρομάρκετινγκ» ως κάτι, το οποίο δημιουργεί φόβο και ανησυχία και εκ παραλλήλου, ότι αντίκειται στην ελεύθερη βούληση του ατόμου, μιας και ουσιαστικά μπορεί να «καθοδηγεί», άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, την ανθρώπινη προσωπικότητα (Erk et al., 2002), την επιλογή και την υπερκατανάλωση⁴, θέτοντας συνεπώς και θέματα «νευροηθικής». Αντιθέτως, δεν είναι λίγοι και εκείνοι, οι οποίοι θεωρούν το «νευρομάρκετινγκ» ως μία σημαντική κοινωνική και καταναλωτική υπηρεσία από την πλευρά του καταναλωτή (Yoon et al., 2006).

Είναι εύλογο λοιπόν, ότι ο τουρισμός και οι διακοπές αποτελούν ένα προνομιακό πεδίο ανάλυσης των στάσεων (διαθέσεων) των τουριστών καταναλωτών σε τοπικό, εθνικό, διεθνές, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Τούτο ισχύει, διότι το να αναλυθεί τι ακριβώς συμβαίνει στον ανθρώπινο εγκέφαλο την ώρα που τα μάτια του καταναλωτή σαρώνουν το ράφι ενός σούπερ μάρκετ για την επιλογή της α΄ ή της β΄ οδοντόκρεμας ή κάποιου άλλου προϊόντος λ.χ. της Pepsi Cola (Montaque, 2008), αποτελεί εντελώς διαφορετικό πεδίο έρευνας από το τι ακριβώς συμβαίνει όταν το ίδιο άτομο με τα μάτια του σαρώνει μία τουριστική ιστοσελίδα αναζητώντας ικανοποιητικές τουριστικές υπηρεσίες.

Η ειδοποιός διαφορά στις τουριστικές υπηρεσίες

Οι λόγοι αυτής της διαφοροποίησης οφείλονται στις διαπιστώσεις, ότι ο τουρισμός και οι διακοπές:

✓ έχουν έντονο ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα

και αυτό οδηγεί αναπόφευκτα σε μεγάλο αριθμό πολύ-αισθητικών στοιχείων, τα οποία θα πρέπει να συνεκτιμηθούν⁵,

- ✓ καλύπτουν ταυτόχρονα πολλές και διαφορετικές ανθρώπινες ανάγκες, όπως λ.χ. κοινωνικές, ξεκούρασης, αναψυχής, ελευθερίας, απομόνωσης, που έχουν διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο,
- ✓ προϋποθέτουν την ταυτόχρονη επιλογή πολλών διαφορετικών υπηρεσιών, όπως λ.χ. μέσα μετακίνησης, καταλύματα διαμονής, προϊόντα διατροφής,
- ✓ δημιουργούν διαφορετικές συνθήκες ικανοποίησης αναγκών την ίδια χρονική στιγμή ανάλογα λ.χ. με την ηλικία (άλλες ανάγκες καλύπτουν τα παιδιά και άλλες οι ενήλικες, άλλες οι ηλικιωμένοι),
- ✓ δεν μπορούν να γίνουν σαφείς παρά με την επίσκεψη και μόνο (λ.χ. μπορείς να δεις και θωπεύσεις στο κατάστημα το υπό αγορά αυτοκίνητο ή βίντεο, που προτίθεται να αγοράσεις, άσχετα αν αυτό παράγεται στην Ιαπωνία ή στον Καναδά, κ.ά., ενώ ακόμη και πληρέστερο φυλλάδιο ή ταξιδιωτικό C.D. δεν μπορεί να εμπεριέχει π.χ. τις «οσμές» αποχετεύσεων μιας περιοχής ή να δείχνει για ευνόητους λόγους τα προβλήματα του οδικού δικτύου, ή ακόμη περαιτέρω τις «κοινωνικές αναταράξεις» μιας περιοχής,⁶
- ✓ έχουν στον μέσο καταναλωτή τουριστικών υπηρεσιών μία απρότη τουλάχιστον προσέγγιση (θετική, αρνητική, ουδέτερη) των υπηρεσιών, που μπορούν να προσφερθούν και συνεπώς δεν κινείται κάποιος στο απολύτως άγνωστο.

Όλα τα προαναφερθέντα κάνουν κατανοητό, ότι οι τουριστικές υπηρεσίες σε ότι αφορούν το νευρομάρκετινγκ παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές με τα λοιπά προϊόντα και υπηρεσίες και συνεπώς, η όλη αντιμετώπιση του θέματος - που ούτως ή άλλως βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο - μόλις τώρα ξεκινά.

Μπροστά σε δύο προκλήσεις

Το νευρομάρκετινγκ στην κατανάλωση τουριστικών υπηρεσιών σήμερα βρίσκεται μπροστά σε δύο επιστημονικές - ερευνητικές, αλλά, ταυτόχρονα και επαγγελματικές - επιχειρηματικές προκλήσεις:

- ✓ αυτή του branding
- ✓ και αυτή του συναισθηματικού μάρκετινγκ, κάθε μία εκ των οποίων είναι προφανές, ότι θα βοηθήσει στην κατανόηση των στάσεων των Ελλήνων καταναλωτών τουριστικών υπηρεσιών στο άμεσο μέλλον.

Η πρόκληση του branding⁷ είναι σημαντική διότι η άποψη ότι brand μπορεί πλέον να αποτελεί, πέραν του ενός προορισμού μία ολόκληρη περιοχή, ένα νησιωτικό σύμπλεγμα ή ακόμη μία ολόκληρη χώρα, από κοινού με την ένταση του ανταγωνισμού στον τουρισμό την τελευταία δεκαπενταετία, την προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των τουριστικών υπηρεσιών με βάση τους απαιτητικούς και καλούς γνώστες πλέον ταξιδιώτες, δημιουργεί νέα δεδομένα, όπου το νευρομάρκετινγκ μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο.

Η πρόκληση της λήψης υπόψη του μάρκετινγκ των ανθρώπινων συναισθημάτων έχει επίσης σημαντικότητα αξία, διότι σ' αυτήν εμπλέκονται και εμπεριέχονται κύριες ψυχολογικές έννοιες, με κυριότερες αυτές της αντίληψης, της γνώσης, της προσωπικότητας, της μνήμης, της περιέργειας και των λοιπών ψυχικών κινήτρων ενεργοποίησης του συνειδητού και υποσυνείδητου πέραν της όποιας βιολογικής ανάλυσης των ανθρώπινων νοητικών δεδομένων.⁸

Συμπερασματικά

Το νευρομάρκετινγκ στις τουριστικές υπηρεσίες μπορεί να αποβεί στο άμεσο και στο απώτερο μέλλον ισχυρότατος παράγων ερμηνείας και ανάλυσης της τουριστικής καταναλωτικής συμπεριφοράς,⁹ καταδεικνύοντας εμφανώς, ότι το άτομο στο πλαίσιο της κατανάλωσης

τουριστικών υπηρεσιών δρα πρωτίστως με τα πολυ-αισθητικά στοιχεία που χρησιμοποιεί και με τα συναισθήματά του και στη συνέχεια με λογικές και συντεταγμένες διαδικασίες, οι οποίες όμως συχνά αποτελούν ένα πολύ μικρό μέρος της όλης επιλογής.

Κλείνοντας, θα ήθελα, να θέσω τον προβληματισμό για το εάν και κατά πόσον ο Έλληνας καταναλωτής εν γένει, και ειδικότερα ο τουρίστας - καταναλωτής είναι έτοιμος να δει τις πραγματικές διαστάσεις του νευρομάρκετινγκ στη ζωή του.

Βιβλιογραφικές Παραπομπές

1. Έκδοση της Αγγλικής Εταιρείας Νευροεπιστημών και της Ευρωπαϊκής Συμμαχίας για τον Εγκέφαλο
2. Σε μία πορεία ενός αιώνα κοινωνικοί επιστήμονες, νευρολόγοι, ψυχίατροι, ψυχολόγοι και κοινωνικοί ανθρωπολόγοι σε όλον τον πλανήτη δημιούργησαν σωρεία επιστημονικών σταθμών, που όμως επί του θέματος του παρόντος άρθρου ξεχωρίζουν: neyrolognο Sir Charles Sherrington, ο αμερικανός John Watson, ο J. Hughlins Jackson, ο Karl Lashley, ο B. F. Skinner, ο Hilgard, ο Bolles, ο Semir Zeki και οι νομπελίστες Hubel and Wiesel.
3. functional Magnetic Resonance Imaging. Οι ερευνητές συνήθως βάζουν εθελοντές σε σκάνερ fMRI, ούτως ώστε να καταγράφουν τεχνολογικά τον τρόπο λειτουργίας του εγκεφάλου, όταν βλέπουν εικόνες με διάφορα και διαφορετικά καταναλωτικά προϊόντα.
4. Βλέπε Mowen J., 1990, "Consumer Behavior", McMillan, N.Y., U.S.A.
5. Λύτρας Π. Ν., 2008, «Επικοινωνία και Δημόσιες Σχέσεις στον Τουρισμό», εκδόσεις Interbooks, Αθήνα
6. Λύτρας Π.Ν., 2005, «Κοινωνία της Αναψυχής», Εκδόσεις, Interbooks, Αθήνα
7. www.morax.gr/magazine/2008/5 To branding των Κρατών και ο Τουρισμός !
8. Το Branding των Αισθήσεων ! / Αφιέρωμα του Μήνα, Μάρτιος 2008, του Φώτη Φιλίππου στο http://www.morax.gr/article/show.php?article_id=1413
9. Καφετζόπουλος Ευάγγελος, «Νευροεπιστήμη και Ψυχολογία: από τα απλά αντακλαστικά μοντέλα και τα ένστικτα στις σύνθετες γνωστικές λειτουργίες»,

“Όταν η γνώση συναντά την αγάπη και το μεράκι για το κρασί...”

Το τμήμα Οινολογίας του ΤΕΙ Αθήνας, κάθε Σεπτέμβρη έχει τη δική του γιορτή, που φαντάζει στα μάτια όλων γοητευτική. Οινοποιούμε και πειραματιζόμαστε σε νέες ποικιλίες. Φέτος επιλέγουμε Αγιωργίτικο, από το πιο ορεινό κομμάτι της ζώνης της Νεμέας, που δίνει οίνους που χαρακτηρίζονται από τη φρεσκάδα τους, τον ιδιαίτερο αρωματικό πλούτο και διαθέτουν πλούσιο και στιβαρό σώμα. Επιλέγουμε και Ροδίτη, που προέρχεται από αμπέλια καλλιεργημένα σε κατάλληλα εδάφη ορεινών περιοχών. Οι οίνοι που παράγονται από αυτά χαρακτηρίζονται από γευστική ισορροπία, καλή οξύτητα και διακριτικά αρώματα που θυμίζουν εσπεριδοειδή ή πράσινα φρούτα. Ο σύγχρονος εξοπλισμός, το πιεστήριο, οι ανοξείδωτες δεξαμενές, οι μονάδες ελέγχου ψύξης, το σύστημα εμφιάλωσης και ένας καθαρός χώρος αποθήκευσης των κρασιών, ολοκληρώνει την προσπάθεια που γίνεται στο πειραματικό οινοποιείο του τμήματος οινολογίας. Ψυχή όλων αυτών η πολυπληθής ομάδα

τελειοφοίτων σπουδαστών, που με γνώση, αγάπη, μεράκι, φαντασία, ευρηματικότητα, πολύ δουλειά και έχοντας την επίβλεψη του οινολόγου αν. καθηγητή **Ιωάννη Παρασκευόπουλου**, προσπαθούν να βγάλουν γλυκό χυμό, που πριν από όλους «γραδάρουν» οι μέλισσες, οι πρώτοι απρόσκλητοι επισκέπτες, και «ξενυχτούν» δίπλα στο νεογέννητο κρασί, ακούγοντας την αναπνοή του, που τους γεμίζει με το φρέσκο του άρωμα. Ο κόπος και τα ξενύχτια, μας κάνουν να περιμένουμε την ώρα να γευτούμε το νέο κρασί, που θα μας πει τα μυστικά του!!!!!! Η παραγωγή ενός καλού κρασιού, μπορεί να κρατήσει μια ζωή και αυτή η προσπάθεια δεν περιγράφεται μόνο από οινολόγους... περιγράφεται και από ποιητές...

«Λαμπερό το χρώμα
άρωμα βατόμουρου και αγριοφράουλας
καπνιστό ξύλο και βανίλια
τούτη τη γη την κατακτήσαμε
για να μας υποτάξει.....»

Ομάδα οινοποίησης του τμήματος Οινολογίας και Τεχνολογίας Ποτών

CASTRATI

Η μεγάλη θυσία στην τέχνη

Η πρόσφατη κυκλοφορία, από την εταιρεία «Decca» ενός δίσκου της Cecilia Bartoli με τον τίτλο «**SACRIFICIUM**» επανέφερε στη μνήμη όσων ασχολούνται με τη λυρική τέχνη, μία σελίδα της που, δυστυχώς, τείνει να ξεχαστεί πια στις ημέρες μας, παρά το ότι αποτελεί την πιο αδιάψευστη μαρτυρία της υπέρτατης ανθρωπίνης θυσίας στην Τέχνη.

Αναφέρομαι στη σελίδα των **castrati**, αυτών

του Α. Καμμά*

των νέων αγοριών με την οξύτατη φωνή που ευνουχιζόντουσαν πριν από την εφηβεία των προκειμένου να διατηρήσουν την ίδια ποιότητα φωνής σε όλη των τη ζωή και να την επαυξήσουν σε όγκο όταν, στην ενήλικη φάση της διεύρυναν τις δυνατότητες των θωρακικών των τοιχωμάτων.

Οι castrati μεσουράνησαν την εποχή της επικυριαρχίας της όπερας baroque και για δύο αιώνες δημιούργησαν μία σχολή φωνητικής ανυπέρβλητη ανά τους αιώνες στην παγκόσμια ιστορία της λυρικής τέχνης.

Η εμφάνιση των castrati χρονολογείται από το 16^ο αιώνα, όταν η καθολική εκκλησία απαγόρευσε στις γυναίκες να τραγουδούν σε εκκλησιαστικές χορωδίες και τις αντικατέστησε από νεαρά, ευνουχισμένα, αγόρια που υφίσταντο αυτόν τον ακρωτηριασμό αποκλειστικά και μόνο για τη διατήρηση της ποιότητας της φωνής των.

Υπολογίζεται ότι στην Ιταλία, το 17^ο και 18^ο αιώνα τέσσερις έως πέντε χιλιάδες νεαρά αγόρια ευνουχιζόντουσαν κάθε χρόνο για να πληρωθεί η γραφή του Απόστολου των Εθνών ότι «**στις Εκκλησίες οι γυναίκες να σιωπούν, διότι δεν τους επιτρέπεται η ομιλία**» («Προς Κορινθίους» 14:34).

Σταδιακά οι συνθέτες των εκκλησιαστικών ύμνων και, λίγο αργότερα, της baroque όπερας προσάρμοσαν σε μεγάλο βαθμό πολλές από τις συνθέσεις των στις δυνατότητες αυτών «**των τραγουδιστών με ανδρικούς πνεύμονες και γυναικείες φωνητικές χορδές**» (Melicow et Pulrang: «Urologie» 3: 663-670, 1974).

Πατρίδα των castrati ήταν, αναμφίβολα, η Ιταλία και ιδιαίτερα η **Νάπολη** όπου, ήδη από το 16^ο αιώνα, παρατηρείτο μια ζωηρή μουσική κίνηση που συνοδευόταν από μια, συστηματική για τα δεδομένα της εποχής, διδασκαλία της λυρικής τέχνης σε οργανωμένα ιδρύματα, πρόδρομα των -μεταγενέστερων- conservatoires.

Δύο αιώνες αργότερα, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα η Νάπολη των 400.000 κατοίκων (δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της Ευρώπης, μετά το Λονδίνο) διέθετε πενήντα θέατρα όπερας και

*Ο κ. Α. Καμμάς είναι ιατρός, Αντιπρόεδρος του ΤΕΙ-Α

μεγάλο αριθμό σχολών μουσικής και λυρικού τραγουδιού.

Οι Ναπολιτάνοι ρέπουν, από ιδιοσυγκρασίας, στην υπερβολή. Αυτή ακριβώς η υπερβολή, σε συνδυασμό με τα έντονα πάθη των, έδωσε στο Ναπολιτάνικο *baroque* μια έντονη ιδιομορφία που απαιτούσε πολλές φορές υπέρβαση των ακραίων ανθρώπινων φωνητικών δυνατοτήτων, κάτι που μόνο στο επίπεδο των *castrati* ήταν εφικτό.

Σ' αυτό ακριβώς το περιβάλλον έδρασαν πολλοί από τους κλασσικούς μουσικοσυνθέτες και δασκάλους της λυρικής τέχνης όπως οι τρεις γενεές των **Scarlatti** (Alessandro, Domenico και Giuseppe), ο **Nicola Porpora** και άλλοι.

Ο τελευταίος μάλιστα υπήρξε και ο δάσκαλος του μεγαλύτερου *castrato* όλων των εποχών, του Carlo Broschi (1705-1782) που έμεινε στην ιστορία με το όνομα **Farinelli**.

Ο **Carlo Broschi** ή **Farinelli** γεννήθηκε στην Andria, της επαρχίας του Bari, δηλαδή μέσα στην επικράτεια του Βασιλείου της Νάπολης.

Η οικογένειά του ανήκε στην τάξη των ευγενών και ο πατέρας του Salvatore ήταν μέγας λάτρης της μουσικής.

Η υπέροχη παιδική φωνή του οδήγησε τον πατέρα του στην απόφαση του ευνουχισμού του γιου του, όταν ο τελευταίος ήταν εννέα ετών.

Και το έγκλημα οδήγησε στο θαύμα.

Ο μικρός Carlo, κάτω από τις οδηγίες του δασκάλου του Nicola Porpora, διέυρνε τις φωνητικές του δυνατότητες σε έκταση περισσότερο από τρεις οκτάβες φθάνοντας, μετά την ενηλικίωσή του, από την C3 (131 Hz) στην D6 (1175 Hz), έκταση που ουδέποτε θνητός απέκτησε.

Λέγεται μάλιστα ότι μπορούσε να κρατήσει μία νότα για περισσότερο

από ένα λεπτό, χωρίς να πάρει αναπνοή.

Η πρώτη επίσημη εμφάνιση του Farinelli έγινε το 1720, σε ηλικία 15 ετών, όταν ερμήνευσε στη Νάπολη, προς τιμήν του φιλοξενούμενου σ' αυτήν Αυτοκράτορα της Αυστρίας, την καντάτα του δασκάλου του N. Porpora «**Angelica e Medoro**».

Από εκείνη τη βραδιά η λεωφόρος της δόξας άνοιξε διάπλατα για το νεαρό τραγουδιστή.

Ρώμη, Βιέννη, Βενετία, Μιλάνο, Μπολόνια και Λονδίνο υπήρξαν οι πόλεις που το δόξασαν μέχρι τη μετάκλησή του από τη βασίλισσα της Ισπανίας Elisabeth Farnèse στην αυλή του συζύγου της Philippe V, ο οποίος είχε περιπέσει σε μακροχρόνια κατάσταση μελαγχολίας.

Η φωνή του Farinelli υπήρξε το πιο αποτελεσματικό φάρμακο για την ψυχική διαταραχή του Αυτοκράτορα της Ισπανίας ο οποίος, ενθουσιασμένος από τον Ιταλό

CAFFARELLI

τραγουδιστή, του ζήτησε να μείνει για πάντα στην αυλή του και να τραγουδά μόνο γι' αυτόν.

Ο Farinelli έμεινε 22 χρόνια στην αυλή του Αυτοκράτορα της Ισπανίας από όπου και αποσύρθηκε το 1759 για να ζήσει το υπόλοιπο της ζωής του σε μία βίλα του στη Μπολόνια, μέσα σε μία οικειοθελή απομόνωση και με έντονη συμπτωματολογία μελαγχολίας.

Η ζωή του μεγάλου αυτού τραγουδιστή αποδόθηκε κινηματογραφικά στην ταινία «**FARINELLI**» του Gerard Corbiau, το 1994, με πρωταγωνιστή το Stefano Dionisi.

Αυτό όμως που δεν μπόρεσε να αποδοθεί στην ταινία ήταν η τεράστια φωνή του, παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκαν ένας κόντρα - τενόρος (Derek Lee Ragin), μία σοπράνο κολορατούρα (Ewa Malas - Godlewska) και, φυσικά, άφθονα τεχνικά μέσα.

Οι ανθρώπινες δυνατότητες στάθηκαν ανήμπορες να αποδώσουν το φαινόμενο Farinelli.

Η ιστορία της λυρικής τέχνης αναφέρει, εκτός του Farinelli, ένα μεγάλο αριθμό castrati που διέπρεψαν τον 17^ο και 18^ο κυρίως αιώνα (αλλά, ολιγότερο, και τον 19^ο) στην ερμηνεία ρόλων όπερας γραμμένων, κυρίως, για το είδος της φωνής των.

Σύγχρονος αλλά και μεγάλος αντίπαλος του Farinelli ήταν ο Gaetano Majorano που έμεινε στην ιστορία σαν **Caffarelli**, γιος ενός φτωχού χωρικού, μαθητής και αυτός του Nicola Porpora. Ο Caffarelli ήταν ο αγαπημένος τραγουδιστής του Georg Friedrich Haendel ο οποίος συνέθεσε γι' αυτόν πολλούς ρόλους σε όπερές του, όπως το ρόλο του Faramondo και του Ξέρξη (Serse) στα ομώνυμα λυρικά έργα.

Εκτός όμως αυτών των ρόλων, ο Caffarelli είχε ένα μεγάλο ρεπερτόριο που περιλάμβανε έργα Pergolesi, Porpora, Hasse, Gluck κ.ά.

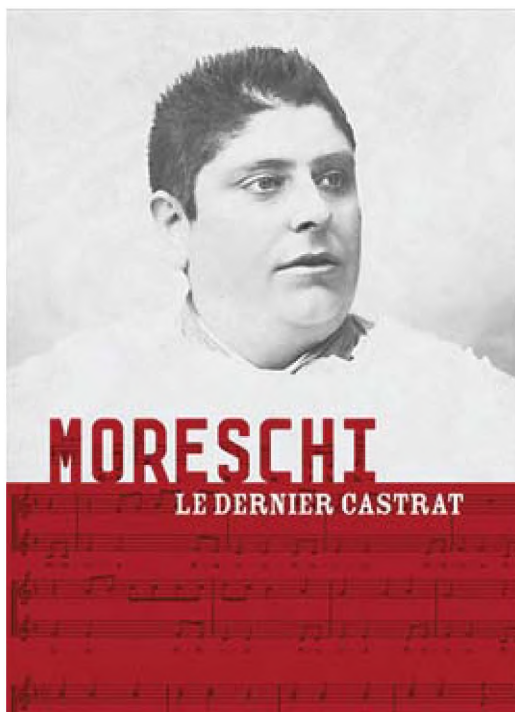
Η μεγάλη και διεθνής καριέρα του (Ρώμη, Μαδρίτη, Βιέννη, Βερσαλλίες, Λισσαβώνα κ.ά.) του απέδωσε, εκτός από φήμη, και πολλά πλούτη τα οποία του έδωσαν τη δυνατότητα να αγοράσει στην πατρίδα του, το Bitonto, το δουκάτο του Santo - Donato όπου και έκτισε ένα ολόκληρο παλάτι, στην πύλη του οποίου υπήρχε η επιγραφή: «**Amphion Thebas, ego domum**» δηλαδή «ο Αμφίων (έκτισε) τη Θήβα (και) εγώ (έκτισα) την κατοικία (αυτή)».

Ο συμβολισμός της επιγραφής αναφερόταν στη μυθολογική εκδοχή σχετικά με την ανέγερση των πρώτων τειχών της «επτάπυλης» Θήβας με βράχους που μόνοι τους, στο άκουσμα της μελωδικής λύρας του Αμφίωνα, ανέβαιναν και έκτιζαν τα τείχη.

Ανάλογα και ο μεγάλος Caffarelli, μόνο με τη θεική φωνή του, πέτυχε να κτίσει αυτό το ανάκτορο.

Πέθανε το 1783, σε ηλικία 73 ετών, στη Νάπολη.

Είναι πραγματικά ατελείωτος ο αριθμός των castrati που μεσουράνησαν τον 17^ο και 18^ο αιώνα στις μουσικές σκηνές, όπως και τεράστιος ο αριθμός των ρόλων που συνέθεσαν για

λογαριασμό τους οι κλασσικοί συνθέτες του baroque.

Θα ήταν όμως σημαντική παράλειψη να μην αναφερθούμε στους σπουδαιότερους από αυτούς, όπως ο Francesco Bernardi ή **Senesino** που υπήρξε, για πολλά χρόνια ο αγαπημένος εκτελεστής έργων του Haendel, ο Giovanni Carestini ή **Cusanino** που διέπρεψε στην υπηρεσία του Εκλέκτορα της Σαξωνίας, του Αυτοκράτορα της Πρωσσίας και, τέλος, στην αυλή του Μεγάλου Πέτρου στην Αγία Πετρούπολη, ο Nicolo Grimaldi ή **Nicolini** που διακρίθηκε στην ερμηνεία έργων του Rinaldo και του Haendel, ο Mariano Nicolini ή **Marianino**, σπουδαίος ερμηνευτής έργων των Vivaldi, Giacomelli και Pergolesi και ο **Gaetano Guadagni** χάριν του οποίου ο Gluck συνέθεσε το ρόλο του Ορφέα στην ομώνυμη όπερά του.

Ο τελευταίος castrato της ιστορίας της λυρικής τέχνης ήταν ο **Alessandro Moreschi** (1858-1922) ο οποίος βρέθηκε στο χώρο αυτό μάλλον εξαιτίας ενός ιατρικού του προβλήματος

(πιθανόν αμφοτερόπλευρης οσχεοκλήσης), για το οποίο χειρουργήθηκε σε ηλικία επτά ετών, παρά για λόγους διατήρησης της φωνής του.

Αυτή η εκδοχή εξηγεί πειστικά και την εκτός εποχής παρουσία του στο χώρο των castrati, οι οποίοι είχαν πλέον εκλείψει στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Ο Alessandro Moreschi είναι ο μόνος castrato του οποίου η φωνή διασώζεται χάρη σε εγγραφές για φωνόγραφο (17 συνολικά) που πραγματοποίησε μεταξύ 1902-1904.

Αν και μεγάλης (φωνητικά) ηλικίας, την εποχή των εγγραφών, η εκτέλεση ιδιαίτερα δύσκολων έργων, όπως του «**Ave Maria**» του Gounod και του Bach και της «**Pregiera**» του Francesco Paolo Tosti, δικαιολογούν απόλυτα την προσωνυμία «**Άγγελος της Ρώμης**» (Angelo di Roma) που του είχε δοθεί όταν ήταν σολίστ στην Καπέλλα Σιξτίνα.

Με το θάνατο του Moreschi, το 1922 τελείωσε οριστικά και αμετάκλητα η τραγική γενιά των castrati που, όμως, τόσα προσέφερε στη λυρική τέχνη.

Οι castrati δεν υπήρξαν φυσικό φαινόμενο αλλά προϊόν παρέμβασης του ανθρώπου στη φύση.

Ο ευνουχισμός ήταν, είναι και θα είναι μία πράξη ηθικά απαράδεκτη σε οποιαδήποτε εποχή και για οποιονδήποτε λόγο γινόταν, εκτός συγκεκριμένων ιατρικών ενδείξεων που έχουν σχέση με τη διάσωση της ανθρώπινης ζωής.

Οι castrati όμως υπήρξαν μία πραγματικότητα καταγεγραμμένη στην ιστορία που, μέσα από την υπέρτατη θυσία των, προσέφεραν στην ανθρωπότητα την ουράνια μουσική πανδαισία της «**Φωνής των Αγγέλων**» όπως, προσφυσώ, αποκληθήκανε. ☑

της Ε. Γκλίνου*

Η σύγχρονη πορεία και εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας σαν μέσο επικοινωνίας

Στο όχι και τόσο μακρινό παρελθόν του ανθρώπου οι λέξεις και τα σύμβολα παράγονταν επίπονα με το χέρι. Αυτό από μόνο του ήταν περιοριστικό. Επίσης μεγάλες ομάδες πληθυσμών ήταν αγράμματες ζώντας μια απλή ζωή επικεντρωμένη στον άμεσα περιβάλλοντα χώρο τους. Στο σύγχρονο κόσμο μας βομβαρδιζόμαστε από καθημερινά οπτικά ερεθίσματα, στον δρόμο, στον Η/Υ στην τηλεόραση κ.λπ. Επίσης, είναι ίσως και η μόνη εποχή στην ιστορία της ανθρωπότητας που ο μέσος άνθρωπος πολύ εύκολα και γρήγορα γίνεται ο ίδιος δημιουργός εικόνων. **Ωστόσο σήμερα το γεγονός ότι είμαστε υπερεκτεθειμένοι στα οπτικά ερεθίσματα δεν σημαίνει ότι ο καθένας μας δεν έχει το δικό του σύστημα και φίλτρο επεξεργασίας αυτών των ερεθισμάτων βάσει των προσωπικών του εμπειριών και γνώσεων.**

Όσο όμως και να έχουμε εν δυνάμει αυτή την ικανότητα, οι εικόνες του σήμερα, εκούσια ή ακούσια απευθύνονται σε πολλούς. Τα νέα μέσα όπως το διαδίκτυο, τα κινητά τηλέφωνα κ.λπ. αποτελούν μια πλατφόρμα μαζικής επικοινωνίας. Ακριβώς εξαιτίας του τεράστιου σε αριθμό κοινού αποδεκτών των πληροφοριών οπτικών ή γραπτών, αλλά και της φρενήρους ταχύτητας της μετάδοσης, το ίδιο το μήνυμα διαρκώς μεταμορφώνεται. Σήμερα δεν αρκεί να ξέρεις

να διαβάσεις ή να γράψεις. Είναι απολύτως απαραίτητο να διαβάζεις ταυτόχρονα εικόνα και κείμενο, αλλά και να ξέρεις πώς να αναπαράγεις μηνύματα με την ταυτόχρονη χρήση τους παράλληλα με τη χρήση γραφημάτων, συμβόλων και ίσως χαρτογράφησης πληροφοριών.

Αν υποθέσουμε ότι ισχύει το ότι οι απαρχές της γραφής με φθόγγους ήταν τα εικονογράμματα, τότε σε κάποιο επιφανειακό επίπεδο φαίνεται σαν να επιστρέφουμε σε μια ανάλογη κατάσταση αποτύπωσης της επικοινωνίας. Ποιά υπεργλώσσα μορφοποιείται τώρα που διαμορφώνεται μια νέα κουλτούρα εξαιτίας του χαοτικού σύμπαντος των πληροφοριών και πολύ περισσότερο ποια υπέρ-γραφή; Η μήπως θα πρέπει να προετοιμαστούμε για την έλευση της εποχής, όπου θα μιλάμε πλέον για εργαλεία αποσαφήνισης νοημάτων, που θα προκύπτουν από τη χρήση των δια-γραφών;

Οι προβληματισμοί όμως για τα αίτια της γένεσης και της χρήσης της γραφής αναφέρονται στον πλατωνικό διάλογο του Φαίδρου με τον Σωκράτη, όπου ο Θεός Θεύθ ανακοινώνει στο βασιλιά Θαμούς, μεταξύ των άλλων, και την τέχνη του γραπτού λόγου «αυτή λοιπόν η μάθησις, βασιλιά μου, θα καταστήσει τους Αιγυπτίους περισσότερο σοφούς και με πιο καλό μνημονικό, γιατί ευρέθη το φάρμακο για τη μνήμη και τη σοφία». Αυτός όμως απάντησε: «Εφευρετικότετε Θεουθ, άλλος

*Η κ. Ε. Γκλίνου είναι αν. καθηγήτρια στο τμήμα Γραφιστικής της ΣΓΤΚΣ

μεν έχει τη δύναμη να εφευρίσκει τα σχετικά με τις τέχνες, άλλος όμως να κρίνει, πόσο θα βλάψουν και πόσο θα ωφελήσουν εκείνους, που πρόκειται να τις χρησιμοποιήσουν. Και εσύ τώρα, επειδή είσαι ο εφευρέτης των γραμμάτων, από συμπάθεια είπες το αντίθετο από εκείνο, που πραγματικά μπορούν. Διότι αυτά τα γράμματα θα προξενήσουν λήθη στις ψυχές εκείνων, που θα τα μάθουν, από έλλειψη ασκήσεως της μνήμης, επειδή, από εμπιστοσύνη στη γραφή, θα ανακαλούν τα πράγματα στη μνήμη τους απ' έξω, δηλαδή με ξένα σημάδια και όχι οι ίδιοι από μέσα, από τον ίδιο τους τον εαυτό. Δεν βρήκες λοιπόν φάρμακο για την μνήμη την ίδια, αλλά για την υπενθύμιση. Και προσφέρεις στους μαθητές σου επιφανειακή σοφία και όχι την αλήθεια. Διότι, αφού μάθουν πολλά σύμφωνα με την άποψή σου από τα βιβλία χωρίς διδασκαλία, θα φαίνονται ότι είναι πολυμαθείς, ενώ στην πραγματικότητα θα είναι, ως επί το πλείστον, αμαθείς και ανυπόφοροι στη συναναστροφή, επειδή θα έχουν γίνει δοκησίσοφοι αντί για σοφοί».

Από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ως σήμερα ποικίλες θεωρίες είναι αυτές που προσπάθησαν να εξηγήσουν τον τρόπο που οι αισθήσεις μας επικοινωνούν και προσλαμβάνουν τον γραπτό λόγο. Αξίζει να σταθούμε στον επιστήμονα Αλ-Χαιτάμ που υπηρετώντας στην αυλή του Αλ-Χακίμ στο Κάιρο του 1004μ.Χ. διατύπωσε σαφέστατα τη διάκριση ανάμεσα στην «ατόφια

αίσθηση» και στην «αντίληψη», διατεινόμενος πως η πρώτη είναι ακούσια και ασυνείδητη, όπως όταν βλέπω το απογευματινό φως έξω από το παραθυρό μου, ενώ η δεύτερη είναι εκούσια πράξη, όπως το να παρακολουθώ ένα κείμενο στην σελίδα. Η σπουδαιότητα του Αλ-Χαιτάμ είναι ότι **αναγνωρίζει για πρώτη φορά μια διαβάθμιση συνειδητής συμμετοχής που από το «βλέπω» προβιβάζεται στο «αποκρυπτογραφώ» ή «αναγιγνώσκω»,** (David C. Lindberg, theories of vision from al-Kindi to Kepler).

Πώς όμως γίνεται η αντίληψη ανάγνωση; Πώς είναι δυνατόν, όταν ο πρώτος συγγραφέας σκάλισε και πρόφερε τα πρώτα γράμματα, το ανθρώπινο σώμα να ήταν ήδη ίσως ικανό να επιτελέσει τις λειτουργίες της γραφής και της ανάγνωσης που ακόμα δεν είχαν εφευρεθεί; Οι Lakoff + Johnson στο βιβλίο "Metaphors we live by" υποστηρίζουν ότι η σκέψη μας είναι δομημένη με εικόνες και ότι η μεταφορά αποτελεί θεμελιώδες συστατικό της σκέψης μας και όχι απλά ένα ρητορικό διακοσμητικό σχήμα. Μπορούμε να καταλάβουμε αφηρημένες έννοιες όπως αγάπη, συζήτηση κ.λπ. συγκρίνοντάς τις με εικόνες επηρεασμένες από εμπειρίες του σωματός μας.

πχ: το σώμα μας είναι ένα δοχείο
το καλό είναι επάνω και δεξιά
το μέσο είναι επιτυχία
το έξω αποτυχία.

ανάλογα με τις ανάγκες της η κάθε εποχή, (χριστιανισμός, αναγέννηση, διαφωτισμός κ.λπ) γεγονός που ανέτρεψε την πρωταρχική της φύση και ουσία, κάνοντάς την μπουμερανγκ για τον σημερινό άνθρωπο. Ίσως ήταν για αυτό που ο Νίτσε, αν και λάτρεψε την ελληνική φιλοσοφία χαρακτήρισε την ελληνική γλώσσα «μολυσματική και δηλητηριώδη».

Αν αυτά συμβαίνουν σήμερα σε σχέση με την εξέλιξη του δυτικού κόσμου εξαιτίας της χρήσης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, δε θεωρώ ότι τα ίδια ισχύουν και για τον ελληνικό πολιτισμό εντός της επικράτειας, γιατί δεν πέρασε ο τόπος μας τις μεταβάσεις και μεταμορφώσεις της ελληνικής σκέψης έτσι όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε από τον δυτικό άνθρωπο. Εδώ εξαιτίας ίσως του βυζαντινού πολιτισμού και των ατόφιων αντιγραφών των αρχαίων ελληνικών κειμένων χωρίς περαιτέρω επεξεργασία, διατηρήσαμε επί αιώνες και παρά την τουρκοκρατία μέσα στην λαϊκή κουλτούρα πρωτογενή στοιχεία της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Η συντονισμένη όμως προσπάθεια και κρυφή επιθυμία των λόγιων ελληνικής καταγωγής και φιλελλήνων της Ευρώπης να αναστήσουν το αρχαιοελληνικό ιδεώδες (από την εποχή του Όθωνα και μετά) ενοχοποίησαν ως αλλοιωμένη την υπάρχουσα λαϊκή κουλτούρα με συνέπεια να μην μπορέσει ίσως ποτέ ο νεότερος Έλληνας να αναπτύξει συλλογικά μια αίσθηση πολιτισμικής συνοχής και αυτοσεβασμού. Όμως ακόμη και έτσι, ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους και τον εμφύλιο, ακόμα και στην περίοδο της δικτατορίας φαινόταν να διαμορφώνεται μια συλλογική πολιτισμική συνείδηση διαρκώς με νέα δείγματα έργου (ποιητικού, εικαστικού, πολιτικής συνείδησης με το κίνημα της αριστεράς) βαθειά ριζωμένου στην γλώσσα του πνεύματος της πρωτότυπης ελληνικής σκέψης. Αυτή η εξελικτική πορεία έχει ίσως την τελευταία 25ετία υποστεί βαρύτατο πλήγμα. Ατυχώς ειδικά στην χώρα μας επί χρόνια τώρα

Έτσι με το σώμα μας σαν άξονα, που είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο και οικείο, μπορούμε να συλλάβουμε έννοιες αφηρημένες και αόριστες. **Η γλώσσα, αλλά κυρίως η γραφή, σήμερα ζητά εμφανώς χέρι βοήθειας από την εικόνα** και έτσι κατά κάποιο τρόπο έρχεται πολύ κοντά στις αρχικές καταβολές της **σαν εργαλείο επικοινωνίας** μια που αρχικά η γραφή χρησιμοποιήθηκε για λόγους καταγραφής αντικειμένων και αποτύπωσης γεγονότων. Η εικόνα γίνεται το σωσίβιο της γραφής, όχι ίσως εξαιτίας των νέων τεχνολογιών, αυτές απλά ανέδειξαν το βαθύτατο αδιέξοδο του πολιτισμού μας, ότι δηλαδή επί αιώνες τώρα ο δυτικός άνθρωπος έθεσε την αμιγώς γλώσσα των ιδεών και του πνεύματος (καθώς και την γραφή της), την αρχαία ελληνική σκέψη σαν εργαλείο τεκμηρίωσης των επιστημών, και της οργάνωσης της εξουσίας, όπως την εννοούσε

η γλώσσα χρησιμοποιήθηκε καταρχήν από τους πολιτικούς σαν ένα εργαλείο πειθούς πλούσιο σε μεταφορές και λεξιλόγιο. Μία έκθεση ιδεών άνευ αντικρίσματος στην πραγματικότητα με έργο ευθύνης και μακρόχρονου σχεδιασμού. Αυτό παράλληλα με την ύπαρξη πολιτικών - τηλεοπτικών σταρ τα τελευταία 18 χρόνια και την απροκάλυπτη πολιτική της διαφθοράς παρήγαγε μια εικόνα της ντόπιας κουλτούρας δηλητηριώδη για το κοινό καλό που απλά η γραφή την εκφράζει.

Αν αντίστοιχα με την έννοια της σωματοποίησης της γλώσσας, που αναφέρθηκα πιο πάνω, δει κάποιος και την χρήση της γραφής στο σώμα της πόλης, στα SMS που ανταλλάσσουν σήμερα οι νέοι 15-25 ετών, στα γραπτά τους διαγωνίσματα, όπου χρειάζεται να χρησιμοποιήσουν και χειρόγραφη γραφή, ακόμη και στην ευρύτατη χρήση τίτλων εφημερίδων και ονομάτων καναλιών στα αγγλικά (sky, real, star, city press, city FM, metro, lifo, κ.λπ.) δεν έχει παρά να χρησιμοποιήσει τον ίδιο δρόμο ανάγνωσης της χρήσης της γλώσσας. Η γραφή που βλέπουμε σε όλους ανεξαιρέτως τους δημόσιους χώρους κακώς ονομάζεται Graffiti, δεν είναι, για την ακρίβεια είναι η ουσιαστική νέα ελληνική γραφή «φτύσιμο» στην πραγματικότητα που καλεί τον καθημερινό πολίτη να ζήσει σε μια κοινωνία πλήρους ανευθυνότητας, όπως αυτή προβάλλεται από ΜΜΕ που έχουν την ανάγκη να προσομοιώνονται ξενικές ταυτότητες σε πλήρη συνεργασία με κυβερνήσεις επίσης αποξενωμένες από το δημόσιο καλό. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι κάθε νεοπαραδομένο δημόσιο έργο μαυρίζει με ακατάληπτα γραφήματα αποτύπωσης του θυμού της κοινωνίας και δεν χαίρει κανενός σεβασμού συνολικά, όχι μόνο των νέων. Στην εκπαίδευση επίσης είναι η πρώτη φορά κατά την τελευταία 10ετία που τόσο εμφανώς υπάρχει αντίσταση στην πρόσληψη γνώσης που αποκτάται μέσω της σοβαρής μελέτης. Παραθέτω μέρος άρθρου του Νικόλα Σεβαστάκη, σχολιάζοντας το γεγονός

ότι: οι σπουδαστές σήμερα επιθυμούν απλά να περνούν τα μαθήματα σχεδόν απόντες από τις σπουδές τους πνευματικά, χωρίς ηθικά κωλύματα. Η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στην περιφρόνηση και την απέχθεια προς ο,τιδήποτε εμφανίζεται ανοίκειο προς τον βιωματικό τους μικρόκοσμο και τις ανάγκες τους. Η αντιπάθεια για τις έννοιες, η δυσφορία για τα γράμματα, η εκ των προτέρων εχθρική στάση προς τους κανόνες της μάθησης. Η εκ των υστέρων βεβαίως περιφρόνηση πλέκεται με αναφορές στην κοινωνική πραγματικότητα, την ανεργία των πτυχιούχων και τα υπαρκτά επαγγελματικά αδιέξοδα... Από την στιγμή που οι γνώσεις έχουν διαχωριστεί από την πνευματικότητα... **Για πρώτη φορά αντιμετωπίζουμε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων που δεν έχουν κανένα ηθικό πρόβλημα με την αμορφωσιά, ενδεχομένως μάλιστα υπολογίζουν και στα θετικά της στο πλαίσιο του ανθρωπότηπου που δεν θέλει να χάνει χρόνο και δε γουστάρει περισσότερα μπερδέματα και δυσκολίες.**

Η ελληνική γραφή και γλώσσα σήμερα κατά την άποψή μου εκφράζει το βιασμό που έχει υποστεί πολιτικά η χώρα, και συνεπώς η πολιτισμική της ταυτότητα, χρειάζεται να έχουμε βαθειά συνείδηση αυτού του γεγονότος, διότι μόνον έτσι μπορούμε να πάρουμε θέση απέναντί του. Η γλώσσα μας είναι όντως η γλώσσα των ιδεών και της αποσαφήνισης δυσνόητων επινοημάτων του πνεύματος, εξαιρετικά πλούσια σε μεταφορές και λεξιλόγιο, αλλά δεν είναι από μόνη της ικανή να μας σώσει από τη διαστροφή της εξουσίας που υποφέρουμε σαν κοινωνία, ώστε τελικά να αποστρεφόμεστε το εσωτερικό (ψυχή) και εξωτερικό περιβάλλον (φύση), τα οποία άρρηκτα δεμένα ήταν οι εμπνευστές της.

Μήπως όμως ήλθε η εποχή που τελικά η εικόνα είναι πιο ικανή να μας οδηγήσει και πάλι στην συνειδητοποίηση της ενότητας του ανθρώπου με το εσωτερικό και εξωτερικό του περιβάλλον;

Ο ρόλος του χρώματος στην αρχαία ελληνική τέχνη και αρχιτεκτονική

του Κ. Παπασταμούλη*

Το χρώμα στην αρχαιότητα έπαιζε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην τέχνη των αρχαίων, είτε επρόκειτο για απλά ειδώλια και αγγεία καθημερινής χρήσης, είτε για μεγαλόπρεπους ναούς και σπουδαία αγάλματα.

Όλα αυτά ήταν χρωματισμένα με έντονα χρώματα που προέρχονταν από τη γη, υπολογισμένα στη χρήση τους με μεγάλη ακρίβεια και πάντα λαμβάνοντας υπ' όψη τους τη χρήση και το μέγεθος κάθε αντικειμένου. Οι αρχαίοι γνώριζαν πολύ καλά την λειτουργικότητα του χρώματος και το ρόλο που θα έπαιζε σε κάθε αντικείμενο, ανάλογα με το σχήμα το μέγεθος και τη θέση που θα έπαιρνε. Επίσης, είχαν μεγάλη αίσθηση της απόστασης θέασης του κάθε έργου και τη σχέση που θα είχε το κάθε χρώμα που θα πρότειναν με τα άλλα χρώματα που θα το πλαισίωναν.

Αυτό γινόταν, προκειμένου να δημιουργήσουν μια τέλεια αρμονία, να προβάλλουν και να αναδείξουν το κάθε δημιούργημα. Μερικές φορές μάλιστα τα χρώματα,

τα οποία πρότειναν, ήταν αντιρρεαλιστικά, προκειμένου να έχουν ένα υψηλό αισθητικό αποτέλεσμα.

Η χρήση του χρώματος ήταν αναπόσπαστο στοιχείο και στις άλλες τέχνες. Υπήρχε ένας διάλογος μεταξύ της ζωγραφικής και της γλυπτικής και αρχιτεκτονικής, με τρόπο που αυτό τις συμπλήρωνε και τις ανεδείκνυε. Αυτό προκύπτει και από ιστορικές μαρτυρίες, ότι και ο μεγαλύτερος γλύπτης όλων των εποχών, ο Φειδίας, συνεργαζόταν με το ζωγράφο Νικία για την καλύτερη ανάδειξη των γλυπτών του.

Πρέπει λοιπόν να φαντασθούμε ότι η εντύπωση που προκαλούσε ο ναός του Παρθενώνα όπως και τα γλυπτά του, ήταν τελείως διαφορετική από αυτό που βλέπουμε και θαυμάζουμε. Τα λιτά μαρμάρινα αγάλματα που αντικρίζουμε σήμερα, στην αρχαιότητα ήταν πλουμιστά χρωματισμένα. Δυστυχώς, τα χρώματα αυτά που κοσμούσαν το ναό με την πάροδο του χρόνου εξαφανίστηκαν και μόνο από ίχνη σε διάφορα αγάλματα ή σε αρχιτεκτονικά μέλη μπορούμε να υποθέσουμε την μορφή που είχαν στην αρχαιότητα.

Τα χρώματα των αρχαίων ήταν ελάχιστα και προέρχονταν από τη γη, γι' αυτό τα λέμε και γήινα, αργότερα προστέθηκαν και άλλα που προέρχονταν από διάφορα οξειδία μετάλλων και εμπλούτισαν τη χρωματική παλέτα τους.

Τέτοια χρώματα ήταν το κόκκινο κεραμιδί και η κίτρινη ώχρα που τα έπαιρναν από διάφορα

*Ο κ. Κ. Παπασταμούλης είναι ζωγράφος και καθηγητής στη Σχολή Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών του ΤΕΙ Αθήνας

ηφαιστιογενή εδάφη και το άσπρο και το μαύρο, που σήμερα δεν θεωρούνται καν χρώματα. Με αυτά τα απλά υλικά και τις προσμίξεις τους, δημιουργούσαν μια πλούσια χρωματική γκάμα με καταπληκτικά αποτελέσματα στην τέχνη της ζωγραφικής. Η γκάμα αυτή των χρωμάτων διασώθηκε σαν παλέτα με τα χρώματα του μεγάλου ζωγράφου Πολύγνωτου και συνεχίστηκε μέσα από τη ζωγραφική της Ελληνιστικής εποχής (Πομπηία) στη συνέχεια με τη βυζαντινή, (Κρητική σχολή) και έφθασε έως τις μέρες μας, με ζωγράφους που δημιούργησαν με αυτά σημαντικά έργα (Τσαρούχης).

Γρήγορα, γύρω στον πέμπτο αιώνα, εμπλούτισαν την παλέτα τους και με άλλα χρώματα όπως ήταν το γαλάζιο, το πράσινο και το ζωηρό κόκκινο από αιματίτη και η ζωγραφική τους έφθασε στο απόγειό της.

Στην αρχαιότητα οι καλλιτέχνες είχαν προτίμηση στη μονοχρωμία (Σαντορίνη, Κνωσός) και στην απλότητα του χρώματος, έτσι το γυναικείο σώμα το χρωμάτιζαν άσπρο και το ανδρικό

ωχροκόκκινο σε μια αίσθηση χάλκινου. Αργότερα (5^{ος} αιώνας), όταν ερεύνησαν τη σκιά και τον περιβάλλοντα χώρο των μορφών, μπόρεσαν να μιμηθούν τέλεια τη φύση και να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση και την οφθαλμαπάτη στην τέχνη της ζωγραφικής. Διασώζεται ο μύθος, όπου σε έναν τοίχο που ήταν ζωγραφισμένη μια κληματαριά, πήγαιναν τα σπουργίτια να τσιμπήσουν τα σταφύλια.

Στα αγγεία αξίζει να σχολιάσουμε ότι μέσα στις τόσες χιλιάδες που έχουν διασωθεί, δε βρίσκουμε πουθενά επανάληψη μιας παράστασης ή αντιγραφή της. Βεβαίως οι καλλιτέχνες επανέρχονταν στο θέμα του μύθου, αλλά πάντα με καινούργιες συνθέσεις. Αξίζει να τονίσουμε ότι και στο ίδιο αγγείο που έχει ένα μοτίβο που μοιάζει επαναλαμβανόμενο, με μια δεύτερη προσεκτική ματιά θα δούμε ότι υπάρχουν μικροδιαφορές και συνεχείς εξελίξεις.

Πίσω από τις δύο σχολές των ερυθρόμορφων και μελανόμορφων αγγείων με τα χαρακτηριστικά λαμπερά χρώματα, για να φαίνεται φυσικό και

αποδεκτό το έντονο χρώμα τους, υπάρχει το εξής σκεπτικό και που προέρχεται από την απλή παρατήρηση. Στα ερυθρόμορφα αγγεία οι μορφές μοιάζουν να φωτίζονται από ένα φως που βρίσκεται από την μεριά του θεατή και είναι κόκκινες, ενώ στα μελανόμορφα η φωτεινή πηγή είναι πίσω από το θέμα, όπως στο θέατρο σκιών και προβάλλονται μαύρες.

Για το χρώμα στην αρχιτεκτονική πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Παρθενώνας καλυπτόταν από ζωνρές χρωματικές αποχρώσεις και μετά από πρόσφατες μελέτες με λέιζερ, επιβεβαιώθηκε ότι κυριαρχούσαν λαμπρές αποχρώσεις του κόκκινου, του μπλε και του πράσινου.

Τα αγάλματα ήταν επίσης χρωματισμένα και αυτό μπορούμε να το διαπιστώσουμε και σήμερα εύκολα από τα υπολείμματα χρωμάτων που έχουν διασωθεί στις κόρες, που βρίσκονται στο νέο μουσείο της ακρόπολης.

Το χρώμα και το φως έπαιξε σημαντικό ρόλο και στην αρχιτεκτονική, όπου με τους κίονες και τα κενά ανάμεσά τους, έπαιξαν με το φως και τη σκιά, ενώ με το χρώμα που τοποθετούσαν στα

διάφορα μέλη, ενέτειναν ανάλογα ή μετρίαζαν τη σχέση αυτή.

Τα ανάγλυφα, επίσης, στα κτήρια και στους ναούς τα ανεδείκνυαν με τις τριγλύφους, πλάκες, που πλαισίωναν από τις δύο μεριές με κάθετες γραμμοσκιάσεις τα ανάγλυφα, αυτά δε, ήταν πλούσια σε αρμονικές γραμμές μέσα στις υπολογισμένες χρωματισμένες συνθέσεις.

Το ίδιο γινόταν και στις κόγχες των κτηρίων, που ήταν υπολογισμένα βαθουλώματα στους τοίχους, χρωματισμένα με ένα έντονο χρώμα και είχαν και σκιά λόγω της εσοχής, εκεί πρόβαλαν τα αγάλματα που είχαν αντίθετα φωτεινά χρώματα.

Τελειώνοντας αυτή τη μικρή αναφορά στο χρώμα και στη χρήση του, μπορούμε να πούμε ότι αυτό ήταν για τους αρχαίους απαραίτητο στοιχείο στη ζωή τους και το αποζητούσαν στην καθημερινότητά τους, μέσα στον περιβάλλοντα χώρο που ζούσαν και είχαν διαμορφώσει αρμονικά, με τη συνύπαρξη της αρχιτεκτονικής και των άλλων εικαστικών τεχνών. ☑